

DE MARTINE PRANGE
WAARHEIDS
CRISIS

Post-truth, kritiek en media

Boom

Inhoud

Voorwoord

It Can't Happen Here **9**

Post-truth

Wie spreekt de waarheid? **19**

Kritiek

Een nieuwe waarheidsvraag voor de filosofie **73**

Media

Hoe te ontsnappen aan 'Big Other'? **133**

Nawoord

It Can Happen Here **193**

Dankwoord **196**

Noten **198**

Bibliografie **215**

Voorwoord

It Can't Happen Here

De satirische roman *It Can't Happen Here* uit 1935 schetst een surreële werkelijkheid: onder leiding van een nieuwe president, de populistische en autoritaire politicus Berzelius – ‘Buzz’ – Windrip, verandert Amerika in een dictatuur. Het boek lezende kun je niet anders dan denken aan Trump, en de schrijver ervan, Nobelprijswinnaar Sinclair Lewis, bewonderen om diens vooruitziende blik.¹ Windrips optreden heeft veel overeenkomsten met de autocratische post-truth politiek van Trump, alleen is Windrip democraat en zijn karakter gebaseerd op Hitler, die in 1933 de macht had overgenomen in Duitsland. Lewis’ boek vraagt of het fascisme ook het liberale Amerika kan veroveren. Als het in Europa kan, waarom dan niet ook in Amerika? Sinds Trumps tweede presidentschap is de vraag: als het in Amerika kan, waarom dan niet ook in Europa?

Wegens zijn systematische gelieg – Trump produceerde in zijn eerste termijn als president welgeteld 30.573 leugens² – en de onder zijn auspiciën ingevoerde termen ‘alternatieve feiten’ (*alternative facts*) en ‘nepnieuws’ (*fake news*) wordt Trump algemeen gezien als de verpersoonlijking van ‘post-truth’ politiek, de politiek die oorlog voert tegen de waarheid als morele hoeksteen van de democratie. ‘Post-truth’ kwam een kleine tien jaar geleden in zwang en werd in 2016 door het Oxford-woordenboek

uitgeroepen tot ‘woord van het jaar’. Dat woordenboek duidde ‘post-truth’ als een begrip dat refereert aan ‘de omstandigheden waarin objectieve feiten minder belangrijk zijn dan emoties in het tot stand komen van de publieke mening’.³

Acht jaar geleden, toen ik voor het eerst over post-truth schreef, stelde ik een iets andere definitie voor. ‘Dat we in een post-truth samenleving leven, is niet omdat de waarheid irrelevant geworden is, maar omdat de suggestie wordt gewekt dat iedereen de waarheid kan spreken,’ schreef ik.⁴ Het was hoog tijd om iedereen die publiek een waarheidsclaim maakte er opnieuw op te wijzen dat niet politieke macht maar epistemologische standaarden doorslaggevend horen te zijn, dat waarheid en niet ‘mijn’ waarheid de toetssteen van meningen moet zijn, en dat meningen niet verward moeten worden met een ‘onderbuikgevoel’.

Een klein decennium later blijkt zowel de Oxford- als mijn eigen definitie aan de voorzichtige kant. Maakte post-truth politiek van de democratie in 2016 een ‘emocratie’, volgens Oxford, en leidde ze in mijn woorden tot een ‘epistemologische crisis’ in onze democratie, in 2025 heeft post-truth zich onmiskenbaar op de grens van democratie en fascisme gepositioneerd. Met ingang van Trumps tweede termijn toont post-truth haar ware gezicht als wegbereider van het aanstormende fascisme, dat alles wat ‘anders’, onwelkom en onwenselijk is, uitsluit, verbant en verdrijft. Van een absurdistische vorm van politiek in 2016 is post-truth in 2025 een cynische en nihilistische vorm van politiek geworden, een politiek met de sloophamer, en, in de handen van extreemrechtse politici, een belangrijk wapen op het pad naar autocratische, plutocratische en fascistoïde macht. Het extreemrechtse populisme, dat zich als een olievlek over de wereld verspreidt, mag per land behoorlijk wat verschillen kennen, maar een van de grote gemene delers is dat het post-truth politiek bedrijft: het voert oorlog tegen de waarheid via

de waarheid, oorlog tegen de democratie via de democratie, en oorlog tegen de media via de media. De strategie is 'flooding the zone with shit' ofwel 'de nieuwsbronnen overspoelen met bagger',⁵ om elke vorm van kritiek, verzet en tegenstand de kop in te drukken. Zo wordt de democratie lamgelegd en worden autoritaire politici in het zadel van de autocratische en totalitaire macht geholpen.

Post-truth politiek valt het hart van de democratie aan: de linkerboezem, waar de wetten zetelen, inclusief de Grondwet, de rechterboezem, waar de scheiding der machten geborgen is, de rechterkamer van de vrije verkiezingen, en de linkerkamer van het publieke debat, waar we gebruikmaken van onze vrijheid van meningsuiting om gezamenlijk kritisch na te denken over onze samenleving. Zo effent deze vorm van politiek vanuit een 'beangstigend vertrouwen op de kracht van de leugen', om met Arendt te spreken, het pad naar autocratie en fascisme.⁶

Manipulatie, gaslighting en verdeeldheid van het grote publiek zijn post-truth-politieke tactieken die worden ingezet om zogenaamde tegenstanders – democratische politici, critici en media – de mond te snoeren en te verzwakken. Dankzij de snelheid en de schaal van sociale media zijn manipulatie-technieken enorm effectief: een gerucht verspreidt zich, al dan niet met behulp van trollen, razendsnel als een hoge, om zich heen grijpende golf, die bij het breken in de branding hele continenten overspoelt. Het eerste wat verloren gaat bij zo'n snelle en wereldwijde verspreiding zijn context en nuance. Een gerucht leidt al gauw een eigen leven, en dat is precies de bedoeling, want het gaat niet om de waarheid, maar om het emotionele en politieke effect. Wat voor politieke cultuur is de cultuur die draait om emotionele opruiing en polarisatie van een 'wij' contra een 'zij', in plaats van om verbondenheid van iedereen op grond van waarheid, dialoog, vreedzaamheid, gelijkheid en rechtvaardigheid?

‘Post’ in ‘post-truth’ duidt op een tijdperk ‘na’ de waarheid, een tijdperk waarin de waarheid aan zoveel politieke invloed en publieke waardering heeft ingeboet dat ze niet langer leidend is voor het ethische en politieke leven van een samenleving. De samenlevingen die zich met post-truth politiek geconfronteerd zien, worden gedwongen hiervoor een oplossing te vinden. ‘Post-truth’ suggereert dus een crisissituatie, waarin we dringend opnieuw naar onze waarden moeten kijken. De crisis vraagt om een herwaardering van de waarden waarheid, democratie en menselijkheid. Wat lang nodig had om te worden opgebouwd, en elke dag zorgvuldig onderhoud en zorg behoeft van burgers, politici, media, het rechtssysteem, het onderwijs, de zorg en vele andere sociale en politieke instituten, kan immers in een moordend tempo de nek worden omgedraaid. ‘Democratie is moeilijk te verwerven, maar eenvoudig te verliezen,’ waarschuwt de schrijver Elif Şafak vrij recent terecht.⁷

Dit boek stelt een ‘nieuwe politiek van de waarheid’ voor, een politiek die de herwaardering van waarheid, democratie en menselijkheid centraal stelt. Het is geschreven vanuit mijn zorg over het opkomende fascisme en mijn geloof dat we als burgers, wetenschappers en filosofen moeten staan voor waarheid, democratie en menselijkheid. Zonder waarheid is er geen democratie, en democratie is de enige fatsoenlijke bestuursvorm die we hebben, omdat hierin inspraak in het openbaar bestuur en zeggenschap over het eigen leven van alle burgers zijn gewaarborgd. Een centrale kracht van de democratie is immers haar pluriformiteit, het feit dat ze ruimte maakt voor alle stemmen, voor meerdere gezichtspunten, en daarmee voor een cultuur waarin mensen van elkaar willen leren, zichzelf willen vernieuwen en hun menselijkheid in diverse vormen kunnen ervaren. Een cultuur ook van openheid, nieuwsgierigheid, verdraagzaamheid en creativiteit. Het huidige rechts-extremisme is

Post-truth Wie spreekt de waarheid?

POLITIEK MET DE HAMER

“Alternatieve feiten” verdringen de waarheid, alleen theater blijft over,’ kopte *Het Parool* in januari 2017, toen Donald Trump voor het eerst tot president van de Verenigde Staten van Amerika werd geïnaugureerd.¹ De introductie van de term ‘alternative facts’ door Trumps adviseur Kellyanne Conway bezegelde de crisis van waarheid en democratie.²

De leugen regeert in het post-truth tijdperk. Daarnaast ruimt post-truth politiek plaats in voor ‘alternatieve feiten’ en ‘fake news’, ofwel ‘shit’ en ‘bullshit’. *Bullshit*, een term die we zouden kunnen vertalen als ‘flauwekul’, ‘nonsens’ of ‘onzin’, bevindt zich voorbij de dichotomie van waarheid en leugen in een soort epistemologisch en ethisch niemandsland waar alle connectie met de werkelijkheid, feiten en waarheid verloren is gegaan. Waar de leugenaar zich nog verhoudt tot de waarheid, en deze probeert te verbergen met een mooi verhaal maar welbewust een verkeerde voorstelling van zaken geeft, kraamt de onzinverkoper maar wat uit zonder enige interesse in de waarheid of onwaarheid van diens woorden. De intentie van de leugenaar is om te liegen, de intentie van de onzinverkoper is mensen voor zich te winnen door het uitventen van een bepaald imago,

namelijk dat van de moedige spreker van ‘de waarheid’. ‘Waarheid’ wordt dan gedefinieerd als ‘dat wat “het volk” echt vindt’, waarbij ‘het volk’ niet staat voor alle leden van een samenleving, maar alleen voor een deel daarvan, namelijk de aanhangers van de onzinverkoper. Zo doet de populist zich voor als wat de oude Grieken een ‘parrèsias’ noemden, iemand die vrijuit de waarheid spreekt in het publieke debat of tegen de machthebbers, maar die ondertussen vooral leugens en onzin debiteert. Waarin verschillen de parrèsias, kritische waarheidspreker en de populistische volksmenner precies van elkaar? Inzicht daarin kan ons helpen bij de herwaardering van de waarheid als fundament van het democratische, publieke debat en met het opstellen van ‘parrèsias’ richtlijnen voor een gezonder publiek debat – en dat zijn mijn doelen met dit essay. Wie spreekt de waarheid? Wie is de parrèsias en wie de populist?

De leugen vereist nog denkwerk; onzin uitkramen lijkt daarentegen het logische gevolg van het volledig ontbreken van enige denkactiviteit. Het debiteren van onzin is een soort dronkemenspraak zonder alcoholische inname, een inhoudsloos en incoherent gebral. Het is een dwaasheid die hooguit amusant is, een tijdverdrijf of tijdverspilling en ogenschijnlijk onschuldig. Totdat een persoon met veel politieke macht en een miljoenen- of zelfs miljardenpubliek, bijvoorbeeld op X of Truth Social, de producent is van allerhande nonsens. Op dat moment treedt het Buzz Windrip-scenario in werking. Dwaasheid wordt opruiing via het retorische middel van de grofheid, het totale gebrek aan stijl, welbespraaktheid en fatsoen. Zorg, zorgvuldigheid en nuance verdwijnen ten faveure van een politiek met de hamer. Deze politiek timmert alle kritiek, weerstand, intellectuele vraagstelling, zorgvuldige overweging, onderzoek en debat kapot. De politiek met de hamer, ofwel ‘post-truth’ politiek, leidt ons weg van de waarden van rationaliteit, wetenschap, kritiek, autonomie, democratie, het publieke debat en kosmopolitisme